

ДУШАН ДОСТАНИЋ*
Институт за политичке студије
Београд

УДК 316.48:316.752
Монографска студија
Примљен: 28.01.2013
Одобен: 12.02.2013

ИСТОРИЈА ПОЈМА ЕКСТРЕМИЗАМ**

Сажетак: У овом раду аутор се бави историјом појма екстремизам односно претпоставкама настанка тог појма и начинима његове употребе. При томе, корене концепта екстремизма тражи у Старој Грчкој односно у Аристотеловој етици мере. Након тога, у раду се разматра развој аристотеловске традиције све до Француске револуције, која представља један од кључних догађаја у историји екстремизма. Постреволуционарни период донео је уобичавање појма екстремизам у крилу либералног грађанства и у складу са тим прву дефиницију екстремизма. Такође, у том периоду екстремизам све више улази у политички говор истискујући друге појмове као што је ултризам. Аутор затим прелази на анализу схватања екстремизма у „доба екстрема” између два светска рата. Последњи део рада посвећен је послератном развоју појма екстремизма.

Кључне речи: екстремизам, умереност, мешовити устав, либерализам

Концепт екстремизма спада у раширене и често коришћене појмове. Међутим, упркос раширеној употреби појма екстремизам, како у публицистици тако и у академском дискурсу, уочљиве су многе недоследности и мањкавости везане за његову дефиницију и одређење. Као што примећује Уве Бакес, чак и у научним дискусијама често владају нејасноће везане за садржај и методолошки статус екстремизма (Backes, 2003). Једино што спаја различите ауторе је недвосмислено негативан став према ономе што сматрају екстремизмом. Чак и они аутори који се

* dusan_dostanic@yahoo.co.uk

** Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

баве пручавањем екстремизма прилазе овом феномену сувише инструментално. Екстремизам се мора познавати да би се против њега борило. Таквом стању допринело је и релативно слабо познавање историје овог појма. Другим речима, пре него што кажемо било шта о екстремизму морамо обратити пажњу на његову историју, односно на начине на које је овај појам употребљаван. Поред тога морамо водити рачуна и о духовним претпоставкама за развој овог појма односно о традицији мишљења у оквиру које настаје појам екстремизам. Тек након тога може се приступити дубљим расправама везаним за екстремизам.

Антички корени екстремизма

Појам екстремизма добија свој смисао у оквиру једне дуге историјске традиције која сеже чак до Старе Грчке и њихове етике мере. Наиме, исправно понашање је оно које се у свакој ситуацији држи средине између превише и премало. Као што је познато, Аристотел је тврдио да је срећан живот онај који почива на „ничим спречаваној врлини”, и да је врлина средина између две крајности, те да се према томе и најбољи живот мора држати средине и то средине коју може свако да постигне. Средина је за њега оно што прописује здрав разум и она се налази између две крајности, јер „тешко је следити глас разума ако је човек одвише леп или одвећ моћан, претерано сиромашан, претерано слаб или без икаквих почести” (Аристотел, 2003: 1295b). Најбоља држава је мешавина демократије и олигархије, односно најбоља држава треба да се састоји од једнаких и сличних грађана. У таквој држави већину треба да чине они који су средње имућни, ни превише богати, ни превише сиромашни, јер је у таквом стању најлакше следити разум. „Очигледно је да је најбоље државно уређење оно које почива на средњој класи, јер једино оно није подложно побунама. Тамо где је средња класа многобројна, најређе долази до побуна и раздора у држави” (Аристотел, 2003: 1296a). Тако је Аристотел поставио основе мисли која се противи крајностима у политици. Он је такође повезао своје учење о умерености са идејом мешовитог устава. Различите институције су организоване у складу са различитим принципима, али тако да ниједан од њих није у стању да однесе превагу над осталима и наметне им своју вољу. Са Аристотелом се уз супротстављање екстремизму и похвалу умерености јавља и идеја баланса, који заправо постаје гарант умерености.

Аристотелово схватање мешовитог устава прихвата и Цицерон који такође тежи стабилном, умереном и уравнотеженом поретку састав-

љеном од елемената краљевине, аристократије и демократије. „Морате наине држати на уму чињеницу коју сам већ на почетку поменуо: ако у држави не постоји савршена уравнотеженост у праву, дужностима и овлашћењима тако да магистрати имају довољно власти, савети угледних грађана довољно утицаја, а народ довољно слободе, такво државно уређење мора да доживи промену” (Цицерон, 2002: 85). Цицерон даље наставља: „На првом месту сам одредио три прихватљиве врсте државе, којима могућу супротстављеност представљају три потпуно супротна и погубна типа; ниједан од њих није најбољи, већ се над осталима истиче онај тип државе који је сачињен и складно одмерен од прва три основна типа” (Цицерон, 2002: 88). Цицерон овако успешну мешавину налази на примеру Рима.

Од антике до француске револуције

Идеја мешовитог поретка и противљење крајностима наставља се и након антике. Међутим јављају се и супротне идеје. Тако је на пример Боденово учење о суверенитету као недељивом директно супротстављено аристотеловској традицији. Боден пише: „У томе Аристотел самоме себи протурјечи: наине, ако је за покуду мјешавина двију република, наине, таквих које представљају двије крајности из којих у свему другом произлази средња вредност, за још ће већу покуду бити мјешавина трију врста. Па будући да ово мишљење може у републикама изазвати велике невоље и довести до чудесних посљедица, потребно га је добро размотрити” (Bodin, 2002: 72). Рађање апсолутне монархије значило је дакле и одрицање од идеје мешовитог поретка. Међутим, још увек нико не говори о екстремима и екстремизму. Појам екстремизам појављује се тек код калвинистичког писца Лудвига Камерариуса 1646. године који га користи за језуите (Jesse, 2011: 168). Међутим, екстремизам као појам тада још увек није био шире прихваћен.

Идеју умерености и средње позиције насупрот екстремима даље разрађује Монтескје, који се у том смислу разликује од Хобса и Лока. Док су поменута двојица говорили о апсолутним правима, или апсолутној власти, Монтескје тежи флексибилности, умерености и релацијама као што су „више” и „мање”. Одатле следи и његово нерасположење према крајности. За Монтескјеа израз крајности су деспотија и погрешно схваћена демократија. „У деспотским државама природа владавине захтева крајњу покорност, а воља владара, када се једном упозна, мора неизоставно да произведе учинак као и кугла бачена према кугли”

(Монтескје 2011: 30). Деспотија се, дакле, темељи на крајњој послушности, док се демократија квари када се једнакост погрешно разуме, односно када се изметне у крајњу једнакост. „Начело демократије се квари не само када ишчезава дух једнакости већ и када завлада дух крајње једнакости, када свако жели да буде једнак онима које изабере да би му заповедали. ... Демократија, дакле, треба да умакне двема крајностима: духу неједнакости, који води аристократији или пак владавини једнога, и духу крајње једнакости, који води деспотизму једног, баш као што и деспотизам једног завршава освајањем. ... Колико је небо удаљено од земље, толико је истински дух једнакости далеко од духа крајње једнакости. Први се нипошто не састоји у томе да сви заповедају или да се ником не заповеда већ у заповедању и поковавању себи равнима. Тај дух не захтева да се нема никаква господара већ да се за господаре има само себи равне” (Монтескје, 2011: 93, 94-95). Монтескје дакле сматра да су застрањивања опасна утолико што једна крајност води другој. У том смислу он такође говори о нестабилности деспотија, али и о склоности народа да прави претеране неред и одлази у крајност. У својој студији *Размишљања о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Монтескје то своје размишљање сажима када каже: „Све док је народ Рима био поткупљиван само од својих трибуна којима су могли да доделе само власт, Сенат је био у прилици да се лако брани јер је деловао непроменљиво, док је становништво прелазило из крајње жестине у крајњу слабост. Али када је народ стекао могућност да својим миљеницима додели изузетну власт на страни, сва мудрост Сената је постала бесмислена и Република је била изгубљена” (Монтескје, 2004: 61). Сенат је дакле био оно тело које је требало да обезбеди стабилност поретка и да спречававајући анархију и деспотију чува слободу и равноправност.

Монтескје тако остаје у аристотеловској традицији када препоручује дух умерености и потрагу за средњим решењем. „Каже, и тако ми се чини, да сам ово дело написао само зато да бих доказао: законодавца мора да води дух умерености; политичко добро, баш као и морално, почива увек између две крајности” (Монтескје, 2011: 461). У том смислу није ни мало случајно што је управо Монтескје творац доктрине о подели власти. Концентрација власти у једном телу супротна је идеји умерености и равнотеже.

За Монтескјеом полазе Медисон, Хамилтон и Џеј. Они прихватају идеју поделе власти, али су такође заокупљени питањима како спречити тиранију мањине над већином, и још важније како онемогућити тиранију већине над мањином. Њихов циљ је дакле да створе умерену демо-

кратију и сачувају је од могућих застрањивања. Истој традицији припадао је и Токвил који је уочио значај принципа једнакости и демократије при чему је једино питање да ли ће демократија поништити или очувати слободу. Иако нису јасно формулисали појам екстремизма, сви ови писци су заправо противници екстремизма и застрањивања у политици, остајући на трагу мисли која тражи умереност, баланс и равнотежу међу крајностима, односно комбиновање супротстављених начела.

Екстремизам од француске револуције

Многи сматрају да су Русоова филозофија, а посебно његово схватање демократије пресудно утицали на идеје Француске револуције, а тиме и на појаву савременог екстремизма. Хајне је писао да је Робеспир био Русоова рука. Француска револуција донела је са собом нову политичку поделу на левицу, десницу и центар. Са овом неутралном, геометријском поделом скопчано је и разликовање „екстремне” и „умерене” деснице односно левице. У новом склопу снага левица је означавала акцију, десница реакцију, а центар њихову синтезу. Револуција, међутим, са собом није донела само нову терминологију него и искуство јакобинског терора. Са друге стране, постоје мишљења о структуралној повезаности између просветитељства и терора. У доба просветитељства измишљен је терор, односно пракса политичког масовног убиства ради чишћења друштва и човечанства (Lübbe, 2004: 333). У том смислу духовни корени левичарског екстремизма често се траже у крилу радикалног просветитељства Хелвецијуса, Холбаха, Морелија Малбија. Већ почетком револуције Едмунд Берк приступа њеној критици, истичући њена застрањивања и њену неумереност, док су писци из каснијег времена у Француској револуцији пронашли кључне тачке тоталитарне демократије. Берк је наглашавао разлику између Енглеске Славне револуције и оне изведене у Француској.

Истовремено, као реакција на револуционарни терор, Бенжамен Констан и бароница Де Стал са конституционалистичких позиција уочавају паралеле између апсолутизма и демократског радикализма. Овакве паралеле и указивање на структуралну сличност међу крајностима, без обзира на њихове очигледне разлике постаје изузетно популарна у XIX веку. Констан жели да се у политици укине израз „апсолутно”, тачније да се замени изразом „релативно”, уз објашњење да уз израз апсолутно ни слобода, ни срећа ни спокојство нису могући под једном институцијом. С тим у вези, он се противи и идеји о неограниченом

суверенитету, било у оквиру монархије или демократије. Апсолутна народна власт за њега је „тиранија у грчу”, а монархистичка „концентровани деспотизам”. „Када се постави да је сувереност народа неограничена у људском друштву се створи или се у њега насумице убацује власт која је сама по себи превеликог степена и која је зло ма у чијим се рукама нашла. Поверите је једном човеку, неколицини, свима, подједнако ће бити зло. Ви ћете се окомити на носиоце те власти, и према приликама оптуживаћете заредом монархију, аристократију, демократију, мешовиту власт, представнички систем. Грешите; оптуживати треба степен моћи, а не носиоце те моћи” (Констан, 2000: 16). У том смислу Констан тврди да један део људског живота нужно остаје личан и независан од државе. Другим речима, суверенитет државе не сме ограничити права појединца. „Тамо где почињу независност и лични живот, престаје јурисдикција те суверености. Ако друштво пређе ту линију, оно постаје исто толико криво колико и деспот чије је једино право мач истребиатељ; друштво не може да прекорачи своја овлашћења а да не буде узурпаторско, а већина да не буде одметничка. ... Грађани имају индивидуална права која не зависе ни од једног социјалног или политичког ауторитета, и свака власт која крши та права постаје незаконита” (Констан, 2000: 17, 20). Пошто се дистанцирао од неограничене моћи било у монархији или демократији, Констан разрађује своје виђење државе у којој ће слобода и права појединца бити заштићене. По његовом нацрту устава држава треба да буде монархија, са два дома, од којих је један виши, наследан, а други изборни, али уз строг имовински цензус и неопозивим судијама. Поред осталог, како би се спречила концентрација превелике власти на једном месту таква држава, по Константу, треба да буде административно децентрализована. Смисао ове компликоване конструкције је успостављање односа баланса међу различитим властима, односно таквог система равнотежа и противтежа којим ће се из државе уклонити сваки апсолут. Поред осталог за Констанана је карактеристична и похвала средње класе, посебно земљорадника и земљопоседника које схвата као фактор реда и стабилности. У том смислу Констан сматра опасним давање политичких права невласницима. Он је скептичан и према интелектуалцима и припадницима слободних професија, те на основу искуства Француске револуције тврди да интелектуалци који су културни и образовани људи могу бити склони апстракцијама или се могу повести „за најекстремнијим мишљењима” (Констан, 2000: 64).

Констанове ставове умногоме дели и госпођа Де Стал која такође брани центристичку позицију против непријатеља са леве и десне стра-

не политичког спектра. У француским политичким приликама то су биле присталице монархијске рестаурације и јакобинци, „супротни екстремизми што жртвују слободу. Та слобода цвате тако рећи у средишту, јер јој је потребна нормалност и мирноћа” (Valentini, 1982: 131). По њеном мишљењу слобода је плод равнотеже власти, односно да би се осигурала слобода потребна је подела власти и њихова равнотежа, при чему главну улогу у држави поново играју власништво и разум, који чине природну аристократију.

У новим околностима XIX века либерално грађанство покушава да за себе заузме средишњу позицију између левице и деснице, и истовремено себи обезбеди доминацију у држави. Инсистирање на централизму и једнакој дистанци спрам левог и десног радикализма повезано је и са чињеницом да је грађанство изгубило монопол на идеју природног поретка, односно на филозофију коју су сами користили у борби против феудалних привилегија. „Четврти сталеж отео им је из руку и испунио је новим значењем. И тако се идеологија буржоазије у напредовању трансформисала у идеологију пролетаријата” (Talmon, 1960: 6). Фридрих Јулиус Штал, примећује противречности конституционалног либерализма када каже да „мржња према краљевини и аристократији тера либералног буржуја улево; страх за посед, угрожен радикалном демократијом и социјализмом, опет га тера удесно ка једној снажној краљевини чија војска може да га заштити; тако се он тетура између своја два непријатеља и хтео би обојицу да превари” (Шмит, 2001: 120). Штал заправо либералима замера безпринципијелност, јер између начела револуције и начела легитимитета истина стају уз револуцију, али не смеју да ово начело спроведу до краја.

Либерал Лоренц фон Штајн на исту ствар гледа из другачије перспективе, и у либералним противречностима препознаје обиље живота, јер све што постоји крије у себи пулсирање супротних снага. Средишња позиција либерала је, дакле, плод узајамног прожимања супротности и тиме оно што је за конзервативног Штала била мана, за либералног Штајна постаје врлина. Залагање за средину и средишњу позицију добило је свој израз и у веровању у моћ уверавања, дискусије и доброг аргумента, односно у залагању за парламентаризам као „владавину дискусијом” (government by discussion) како је то говорио Гизо. Реч је дакле и о чврстом епистемолошком ставу да је истина „увек негде између”. Било како било либерално грађанство XIX века могло је да одбрани своју средишњу позицију једино ако своје непријатеље са деснице и левице сведе на исту равну, односно ако укаже на њихову суштинску истоветност. Буржоаско схватање себе као центра између две крајности

добило је свој израз у доба владавине Луја Филипа у Француској, „краља грађанина” како су га називали. Он обећава политику центра, једнако удаљену од ексцеса краљевског и народног насиља (Backes, 2006: 114). Овакво схватање је и данас заступљено у литератури о екстремизму, на пример када Јашке тврди да су социјализам и конзервативизам, укључујући и њихове екстремистичке изданке, одговори на развој капиталистичког индустријског друштва XIX stoleћа, теорију либерализма, као и почетак дезинтеграције друштва (Jaschke, 2006: 54).

Упркос припремљеном терену, појам екстремизам, у то време, још увек не улази у употребу, а уместо њега користи се појам ултризам. Такође у XIX веку јављају се и отворени противници умерених влада које бисмо данас без оклевања назвали екстремистима. Италијански социјалиста и учесник револуције 1848. године, Карло Пизакане био је против умерених влада будући да је сматрао да су оне само форме ублаженог и успављујућег деспотизма. Апсолутистичке владе су по његовом мишљењу боље, јер барем терају људе на револуцију (Valentini, 1982: 246). Није на одмет приметити да се код Пизаканеа први пут у историји социјализма може говорити о уједињеном патриотизму и социјализму. Такође, већ од настанка радничког покрета у њему се преплићу и надмећу реформистичка и револуционарна струја оличена у поделама на ласаловце и марксисте.

Рађање појма у XIX веку

Период рестаурације од 1815. до 1848. године обележен је сукобљавањима између државе и друштва. Испод фасаде рестаурације Европу су обележили друштвена напетост и политички немири. Европске монархије воде отворену борбу против револуционарних начела, а посебно против демократа и националиста. Из перспективе европске рестаурације захтеви за демократијом и националним уједињењем представљају субверзију и неумереност. Током тридесетих година XIX века у употребу постепено улазе и појмови као што су „екстремна левица” и „екстремна десница” (Backes, 2006: 109). У истом периоду либерални саксонски парламентарцац и лајпцишки филозоф Вилхелм Траугот Круг први користи израз екстремизам као синоним за ултраштво. У свом *Општем приручном речнику филозофске науке* из 1838. године он пише: Екстремистима се зову они који не желе да признају никакву праву средину, већ припадају крајностима. Уобичајено се називају ултраши (Backes, 2006: 127). Круг је појам екстремизам упоредо користио за десну варијанту –

апсолутизам – и леву – радикализам. Поред непризнавања средине, заједничка карактеристика екстрема је и прибегавање насиљу. Са друге стране, либерали морају прихватити постојање екстрема будући да без антагонизма нема стварног живота на Земљи. Представницима екстремизма деснице Круг, пре свега, сматра Карла Лудвига фон Халера и гласоговорника Метернихове политике, Адама Милера. Леви Кругови противници су ултралиберализам, јакобинизам, санкилотизам, радикализам и карбонаризам (Backes, 2006: 123). Такође, Круг не крије да се једним делом слаже са овим левим „антилибералима”, али истовремено сматра да су у другом делу њихова схватања неприхватљива.

Након Круга и Јохан Каспер Блунчли ће говорити о екстремним партијама. Већ код њега срећу се изрази десни и леви центар односно крајња левица и десница. Полазећи од учења о партијама Фридриха Ромера, Блунчли у књизи *Карактер и дух политичких партија* тврди да су либералне и конзервативне партије, као носиоци мушке снаге и моћи „од природе позване”, да управљају државом, док крајњим партијама, радикалној с једне и апсолутној с друге стране, припада потчињен положај. Он даље тврди да либерализам треба да руководи незрелим радикалима, а мудри конзервативизам да зауздава жеље апсолутиста (Блунчли, 1880: 79). У истом духу Блунчли закључује да када се либерали и конзервативци удруже успевају да спрече владавину крајности, и то како својом душевном превагом, тако и зато што лако привлаче умереније радикале и апсолутисте (Блунчли, 1880: 88).

Захваљујући Кругу либерали добијају реч за стигматизовање свих оних који доводе у питање модел конституционалне либералне државе, без обзира на позиције са којих то чине. И леви и десни противници су неумерени, екстремни, насилни и према томе једнако удаљени од либералне средње позиције. Са своје стране Блунчлијев рад истиче духовну супериорност и мужевност умерене позиције над пасивним и женским духовним енергијама екстремиста. Дакле, либерално грађанство не само да је имало оружје против својих противника него, такође, и аргумент којим су доказивали своју супериорност. Тако се у Немачкој у XIX веку ствара и католичка партија под називом Центар. Својим називом ова партија покушава да за себе заузме умерену и централну позицију политичког спектра. Међутим, упркос својој релативно раној појави проћи ће још много времена пре него што ће екстремизам постати општеприхваћен термин. Тако је појам ултраштво још дуго времена остао кључни политички појам.

Из Европе појам екстремизам прелази у Сједињене државе. У периоду пре, за време и после Грађанског рата стране које су се радикално

разликовале у својим погледима на ропство су једна другу означавале као екстремисте, односно ултраше (Backes, 2003). Тако је на пример у Америци пре Грађанског рата консеквентни пацифизам означаван као ултризам. Истовремено, док се један број противника ропства изјашњавао за постепено ослобођење, радикалнији аболиционисти захтевају бескомпромисну борбу и у тој борби одбацују сваку умереност и постепеност. Због своје или-или политике борци против ропства називани су фанатичима и зилотима. Они који су у расправи за или против ропства желели да остану неутрални или барем да снизе температуру говорили су о екстремистима на југу као и на северу који у свом застрањивању једни друге нити чују нити разумеју. Заговорници компромиса тврдили су да екстремисти снаже једни друге, односно да заједно раде на послу дезинтеграције. Према Бакесовим речима, може се закључити да је за историју екстремизма амерички Грађански рат био од изузетне важности. „Од Грађанског рата надаље етаблирао се појам екстремизам као саставни део политичког говора. Ускоро се проширује на остале спорне теме” (Backes, 2006: 133).

Развој појма екстремизам између два рата

У Европи појам екстремизам се шири током Првог светског рата и посебно после избијања Фебруарске револуције у Русији. Револуција је довела до тога да екстремизам постане стални елемент политичког језика на западу, док за историчара Ерика Хобсбаума XX век представља доба екстрема. У време сукоба мењшевика и бољшевика екстремизам постаје ознака за бољшевику и максималисте који су се бескомпромисно противили провизорној влади и захтевали моменталан излазак Русије из рата. Поред оптужбе за екстремизам у оптицају су и други појмови као што су „демагози” или „анархисти”. „У Француској и Енглеској 'екстремизам' постаје поштапалица којом се у прво време исказивао страх од склапања сепаратног мира више него страх од политичких последица радикализма бољшевика” (Backes, 2007: 244). Занимљиво је да у то време и Мусолинијев лист *Италијански народ* пише о „екстремистичким Русима” као о „немачким агентима”, односно о „германофилу Лењину” непропуштајући прилику да Лењина, и уопште социјалисте, значи као екстремисте (Backes, 2006: 150-151). Крај Првог светског рата и револуционарна збивања у Европи довели су до коначног разлаза на левом делу политичког спектра између умереније социјал - демократије и револуционарних комуниста.

Тако се на западу све већа пажња посвећује феномену левог екстремизма, а западни новинари у Лењину виде инкарнацију политичког екстремизма. „Пре 1917. године, екстремистички политички покрети обично су сматрани за десничарску појаву. Они који су желели да елиминирају демократију обично су хтели да рестаурирају монархију или владавину аристократије. После 1917. године политичари и научници почели су да говоре о левом и десном екстремизму, тј. комунизму и фашизму. Екстремисти са оба краја политичког спектра развијају се у заговорнике диктатуре, док умерењаци центра остају браниоци демократије” (Липсет, 1969: 166).

Крај Првог светског рата и Октобарска револуција довели су до великих промена на политичкој позорници. Као реакција на комунизам и комунистичке револуције долази до организоване десничарске реакције. Ипак, у поређењу са заступницима диктатуре пролетаријата њихови противници са деснице не закупају већу пажњу политичара и научника. Иако су појединци, као на пример француски правник и историчар идеја Максим Лерој, правили паралеле између ултрамонархиста и бољшевика, десничари су деловали много анахроно, чак безбедно. Главна опасност за слободу били су бољшевици (Backes, 2006: 149). Зато поједини аутори сматрају да је у таквој ситуацији у Француској и Енглеској значење термина екстремизам сужено на леви екстремизам (Jesse, 2011: 168). Међутим, слика о десном екстремизму је промењена када се и десница променила. Године 1922. после спектакуларног Марша на Рим, бивши социјалиста Мусолини дошао је на власт у Италији. Од тада фашизам улази у жижу интересовања и, упркос својим социјалистичким и револуционарно-синдикалистичким коренима, постаће отелотворење екстремне деснице. Иако су се фашисти од првог дана користили оптужбом за екстремизам у намери да дискредитују своје политичке противнике са леве стране, ни они сами нису могли избећи исто означавање. Истовремено, фашизам постаје етикета којом су се могли користити левичари за дискредитацију својих политичких противника једнако успешно колико и екстремизам. Тако се у двадесетим годинама појављују кључни представници левог и десног екстремизма – бољшевизам и фашизам (кога ће ускоро заменити немачки национал - социјализам).

Поред радикаловања левих и десних струја у исто време долази до првих назнака њиховог међусобног комбиновања с оне стране либералног центризма. У Вајмарској републици не само да се један број интелектуалаца залаже за револуцију здесна (Ханс Фајер) него такође долази до идејног спајања национализма са комунизмом. Карл Радек, кри-

тикујући Комунистичку радничку партију Немачке (хамбуршка група), ствара појам национал-большевизам. „Најкраће формулисан идеолошки кредо ове групе своди се на позив за уједињењем свих немачких националних снага под заставом комунистичке партије у борби против империјализма Антанте. Ова стратегија је формулисана у атмосфери ратног пораза и националног понижења Немачке. Пошто је комунизам представљао политички пројект радикално супротстављен победничком, западно-европском капитализму, он је могао бити привлачан и за немачке десне, националне политичке групације” (Суботић, 2000). Касније ће се припадници групе око бившег социјал-демократског функционера Ернста Никиша називати национал-большевици, а Никиш ће пледирати за савез између Немачке и СССР-а против „декадентног” запада и Версајског мира.

Појам национал-большевизам односи се такође и на групу руских емиграната окупљену око Николаја Васиљевича Устрјалова и зборника *Промена путоказа (Смена век)*, која је веровала да се большевизам може претворити у оруђе за остварење руских националних интереса. Другим речима, Устрјалов је сматрао да су большевици у стању да створе моћну и централизовану руску државу, и такође да ће сами напустити своје комунистичке фантазије, те да је из тих разлога сарадња са большевизмима патристички чин (Суботић, 2000). Иако сменаверховски пројекат није имао већи успех ни у оквиру руске емиграције он је доста речит пример постојања структуралних сличности међу екстремима као и покушаја спајања неких елемената левог и десног радикализма. Сличних покушаја је било и нешто раније у Француској овиру Прудоновог клуба (Cercle Proudhon) у коме су извесно време сарађивали монархисти из Француске акције и синдикалистички ученици Жоржа Сорела.

Иако је појам екстремизам током двадесетих година XX века ушао у политички речник он ипак нема значај који је имао појам тоталитаризам. У време када је екстремизам готово свуда успевао и борба против екстремизма и тоталитаризма добија на снази и значају. Италијанска Народна партија и њен оснивач, сицилијански свештеник Луиђи Струцо, воде борбу против левог и десног екстремизма супротстављајући им се са своје центристичке позиције. Струцо свој центризам заснива на хришћанској етици те пориче могућност остварења апсолутног добра на земљи и сматра да ни фашисти ни социјалисти не деле такву слику света (Backes, 2003). Напротив, Струцо сматра да и у егалитарном, утопијском социјализму као и у фашизму постоје монополитичке, апсолутистичке и екстремистичке тенденције у самој природи ових покрета. Обе идеологије стоје у супротности са либералним и хришћанским кон-

цептом слободе. Није реч, дакле, о нечему што се код ових покрета може занемарити или временом исправити, реч је о њиховим суштинским карактеристикама. Струцо при томе није занемаривао идеолошке разлике између ова два екстремистичка покрета¹, него је желео да укаже на њихову структуралну сличност. „Она се налази у томе да обе садржајно толико различите струје апсолутизују свој поглед на свет и оспоравају легитимитет сваког другог. Они проширују политичку сферу на све области живота, не допуштају више ништа приватно и желе да цео људски живот одреде у складу са максимама своје доктрине. Отуда се не може са историјским тековинама и са различитим социјалним групама постићи никакав супстанцијалан компромис. Читава различитост форми културних израза појављују се као коров који треба елиминисати; право на опстанак има само оно што тврдо одговара принципима једног свеобухватног погледа на свет” (Backes, 2003). Струцо даље закључује да су фашизам, национал-социјализам и комунизам посебне религије и да се као такве требају посматрати (Schäfer, 2004: 26-27). Он препознаје основне црте екстремизма и посебно указује на његову месијанску природу, односно жељу да оствари неку секуларизовану верзију раја на Земљи. Такође, он уочава манихејство, искључивост и антиплуралистичку димензију екстремизма, односно немогућност да се прихвати ишта друго и другачије. Одатле он још током двадесетих година закључује да тоталитарни режими немају будућност.

Поред Струца, за конципирање тоталитаризма посебно је значајан рад Валдемара Гуриана. Као и многи други и Гуриан уочава паралеле између болшевизма и фашизма. Међутим, он не уочава само постојање истих елемената режима, односно исте праксе владавине, него и њихове напоре да дезорјентисаном друштву подаре вештачко значење (Hürten, 2004: 40). Гуриан говори о политичким религијама чија је сврха да поново интегрише измучено и атомизовано друштво. Као и Струцо и он је убеђен да тоталитаризми немају будућност и да не могу довести до обнове друштва. Појава политичких религија за њега је симптом старости и опадања (Hürten, 2004: 45). Треба нагласити да у својим раним радовима Гуриан изједначава болшевизам и тоталитаризам те самим тим у национал-социјализму види један од типова болшевизма. У том смислу једна његова књига носи наслов *Болшевизам као светска опасност*, с тим што се под појмом болшевизма има у виду и Хитлеров покрет.

¹ Занимљиво је да је Струцо обраћао пажњу на разлике међу екстремистичким позицијама. На пример, након 1934. године и Хитлерове чистке у партији, Струцо појам фашизам више не користи када говори о Хитлеровом покрету. Он дакле признаје концептуалну независност и посебност национал-социјализма у односу на фашизам (Schäfer, 2004: 25).

Осим италијанске Народне партије и друге политичке партије у Европи покушавају да се представе као бранитељи политичког центра пред налетима левих и десних екстремиста. Тако и плакати немачких социјал-демократа јасно указују на њихову борбу за републику, а против Папена, Хитлера и Телмана, односно монархиста, национал-социјалиста и комуниста. Непријатељи демократије носе кукасти крст, петокраку или челични шлем. Изборни плакат Немачке демократске странке из 1924. године поручује „Ништа нас неће скренути са нашег пута средине.” Чак се и међу комунистима јављају гласови који са једнаком дистанцом посматрају бољшевизам и фашизам. Емигрант и један од водећих спартаковаца, Ото Риле, 1939. године пише чланак под речитим насловом *Борба против фашизма почиње борбом против бољшевизма* у коме већ на почетку ставља до знања да се Русија мора сврстати у нове тоталитарне државе, да је прва увела уставну диктатуру, те да је таква Русија представљала пример фашизму (Rühle, 1939). Заправо фашизам и бољшевизам представљају исти принцип примењен на различитом нивоу историјског и политичког развоја. Иако у чланку не говори о екстремизму, Риле пише о црвеном, црном и браон фашизму.

Са друге стране занимљиво је приметити да се и у оквиру екстремистичких учења води борба против застрањивања и крајности. Тако већ 1934. године Хитлер ликвидира Ернста Рема и СА као и „леву струју” предвођену браћом Штрасер. Истовремено он води борбу против свих монархиста и грађанских националиста као „реакционара”. Са друге стране Лењин се борио против анархистичких струја, односно „левог радикализма и дечјих болести комунизма”, док је Броз са своје стране брутално сузбијао „лева скретања”. Другим речима, екстремисти су и сами склони да се обрачунавају са онима које они, са позиција моћи, етикетирају као екстремисте.

Иако су Лерој и Струцо предузели прве кораке у концептуализацији појма екстремизам и иако је појам ушао у употребу, њихове позиције нису даље систематски разрађене. Па ипак, велики број немачких емиграната користи овај термин, између осталих Карл Левенштајн, Франц Боркенау, Хана Арент и Теодор Адорно.

Послератни и хладноратовски развој појма

Након Другог светског рата амерички политиколози усвајају појам екстремизам као супротност либералној демократији у чему предњаче Едвард Шилс и Сејмор Липсет. Липсет наглашава супротставље-

ност између монизма и плурализма (Jesse, 2011: 168), при чему се екстремизам изједначава са супротстављањем плурализму, док се овај схвата као суштинска одредба либералне демократије. Као што ћемо видети, данас већина научника прихвата овакво одређење. Липсет такође разликује не само леви и десни екстремизам него уводи и „екстремизам центра”. Он сматра да је немогуће схватити улогу и различит степен успеха разних екстремистичких покрета ако их не разликујемо међусобно, и ако не утврдимо њихову посебну друштвену основу и идеологију онако како то чинимо код демократских партија и покрета. Социјалистичка левица црпи своју снагу од радника и сиромашних сеоских слојева; конзервативну десницу подржавају имућни елементи као и они људи који су остали укључени у традиционалне институције, нарочито цркву. Демократски центар подржава средња класа. На истом социјалном темељу на коме почивају умерене групе, стварају се и њихови екстремистички пандани. „Класични фашистички покрет је представљао екстремизам центра” (Липсет, 1969: 167). Дакле, као што постоје умерена левица, десница и центар, исто важи и за екстреме. Ове своје тезе Липсет поткрепљује подацима са међуратних избора у Немачкој, Италији и Аустрији, али такође и на примеру пужадиста и деголиста у Француској, односно макартизма у Сједињеним Државама. Липсетово истраживање је тако уздрмало тезу која још од Аристотела, преко Констанана, до данашњих дана тврди да је јака средња класа најбоља одбрана од екстремизма, јер, као што смо видели, средњи слојеви не морају нужно бити либерални, мада то често јесу, односно и они имају „свој” екстремизам.

Липсет је такође правио јасну разлику између десног екстремизма са једне стране, и фашизма и екстремне левице, са друге. Десни екстремизам није револуционаран него конзервативан. „Они желе промену политичких институција да би очували или рестаурирали културне и економске институције, док екстремисти центра и левице желе да употребе политичка средства за културну и друштвену револуцију. Идеал екстремиста деснице није тоталитарни управљач, већ монарх или традиционалист који се влада као монарх” (Липсет, 1969: 167). Он исто тако тврди да онај екстремизам који се темељи на радничкој класи не мора нужно бити комунистички, већ може бити милитаристички, националистички и антимакарсистички при чему истиче Перонов пример (Липсет, 1969: 210-214).

Као и Липсет и други истраживачи су правили паралеле између левог и десног екстремизма, односно између комунизма и фашизма. Међутим, један број писаца сматра да је такво поређење научно неуте-

мељено и политички инспирисано. Јашке пише да су до седамдесетих година, у условима конфликта између истока и запада, конзервативне партије у Немачкој и са њима повезана штампа шириле страх од социјалистичких струја финансираних и подржаваних од ДДР или СССР. „Поистовећивање совјетског комунизма са национал-социјализмом, левог и десног екстремизма у Савезној Републици Немачкој тривијализује национал-социјалистичку владавину и такође скупа дискредитује демократску левицу у Западној Немачкој, мобилише страхове ширих слојева од комунизма и следствено томе политичку логику искључења и стигматизирања” (Jaschke, 2006: 17). Међутим, Јашке превиђа да су појам тоталитаризам и паралеле између национал-социјализма и бољшевиизма створени пре Хладног рата, иако су у овом периоду обилато експлоатисани.

Било како било, период после Другог светског рата обележавају и судске забране екстремистичких група. Тако је већ 1952. године у Немачкој забрањена Социјалистичка рајхспартија под образложењем да је неонацистичка, а четири године потом и Комунистичка партија Немачке чиме је држава ставила до знање не само да се дистанцира од нацистичке прошлости него и да неће толерисати совјетски марксизам. Такође, у исто време долази до померања у левом табору. Уместо совјетске варијанте комунизма нагласак се ставља на троцкистичке, спонтанистичке и маоистичке струје. Период од 1967. до 1977. године генерално се сматра црвеном декадом, будући да су за тај период карактеристичне терористичке акције различитих левичарских група.

Док Јашке тврди да је изједначавање комунизма и фашизма неоправдано, односно да се на тај начин попушта десном екстремизму, други аутори, као Ален де Беноа и Ернст Нолте, имају супротно мишљење. Они сматрају да док се према левом екстремизму гаји готово благонаклон став, десни екстремизам је стално под лупом. „Национализам се обично поистовећује са фашизмом, који се опет поистовећује са нацизмом, док се социјализам никад не сматра потенцијално стаљинистичким. Десница се вазда сумњичи за 'фашизам', док се комунизам, упркос својим грешкама, сматра 'снагом напретка'. ... Оптужба нацизма не само да надмашује оптужбе комунизма, већ, парадоксално, с протоком времена тежи да се повећа” (Де Беноа, 2007: 63-64). Они даље сматрају да, захваљујући томе што су комунисти чинили део победничке коалиције у Другом светском рату, као и истим идејним коренима либералне и тоталитарне демократије (Talmon, 1960; Lübbe, 2004) политичари и научници много мање обраћају пажњу на леви екстремизам. Један други десничар Армин Молер иде још даље када тврди да су либерали увели

појам екстремизам управо да би сакрили заједничко просветитељско порекло које деле са марксистима, односно екстремистима левице (Mohler, 1991: 322). На основу реченог, нова десница закључује да либерализам може бити једнако тоталитаран као и комунизам и нацизам, посебно у време када је поразио два своја главна противника. „Попут јучерашњих тоталитаризама, либерална друштва нису склона прихватању чињенице да њихове норме нису обавезно и увек исправне. Настоје да се наметну као једини универзално могући систем у име идеологије која, иако се назива 'хуманистичком', отвара пут свим злоупотребама, претпостављајући тако сваку 'очигледност' која мора да се наметне свима” (Де Беноа, 2007, 128-129). О истом „либералном тоталитаризму” говори и Ернст Нолте.

Настанак омладинских поткултура и контракултура (хипи, панк, скинхедс) повезало је на нов начин масовну омладинску културу и политику у којој је и екстремизам нашао своје место. Такође процеси глобализације и прилив странаца у западне земље дали су нове импулсе политичком екстремизму. Све у свему, на почетку XXI века и после дуге историје употребе појма и различитих покушаја да се он одреди, затичемо нерашчишћену ситуацију у вези са екстремизмом. Такође, када историју појма екстремизам сагледамо у перспективи видимо да је екстремизам, у овом или оном облику, интегрални део западне традиције. То показује до које мере су наивна сва она схватања која на екстремизам гледају као на маргиналну појаву, односно на екстремисте као на бизарне чудеке.

Једна од познатих тврдњи Карла Шмита је да су сви политички појмови заправо полемички појмови. Када је у питању појам екстремизма, нема сумње да је Шмит био у праву. На то уосталом указује историја овог појма. Може се приметити да је екстремизам појам створен не да се означи сопствено политичко полазиште него да етикетира политичког противника.

Такође, историја екстремизма говори да је он налазио свој пут у политички говор у временима велике политичке поларизације када су постојећи појмови били неодговарајући и недовољни да опишу новонастајуће феномене. Наиме, прво се појмом екстремизам користио један калвиниста против својих језуитских непријатеља, потом супротстављене стране пре, за време и после америчког Грађанског рата, док су Енглези и Французи за њим посезали у страху од руског изласка из рата. Но, концептуализацији овог појма највише је допринело либерално

грађанство XIX и XX века које га је искористило за дискредитацију својих противника, како оних са леве тако и оних са деснице. Највећи део савремене литературе о екстремизму остаје и данас у знаку оваквог схватања екстремизма које заправо циља на одржавање *statusa quo*, односно етикетирање противника либералног поретка. Међутим, када је екстремизам ушао у политички говор, либерали више нису могли да очувају монопол на његово коришћење. Екстремизмом су се могли служити сви у обрачуна са својим противницима, чак и Мусолини. Истовремено примери Лењина и Хитлера показују да екстремисти радо показују прстом на оне који су, по њиховом мишљењу, још радикалнији што чини део њихове легитимациске стратегије. Након шездесетих година поред леве и десне варијанте екстремизма у употребу улази и појам „екстремизам центра” који служи идеолошкој опозицији за дискредитацију либерала.

Из реченог следи да се при разматрању питања екстремизма треба пре свега водити рачуна о историјском контексту. Позиција „златне средине” није једном заувек „центрирана”, односно схватања центра и екстрема померала су се на леву или десну страну у зависности од политичких прилика. У том смислу чак и позиција центра може постати проблематична, односно екстремна. Тако је могуће да у одређеним случајевима јучерашњи екстремисти постају данашњи умерењаци, а оно што се данас сматра умереним и нормалним, већ сутра се може сматрати екстремизмом.

Литература:

1. Antić, Velizar, (2011), „Milova razmišljanja o predstavničkoj vladi”, *Politička revija*, br. 4, Institut za političke studije, Beograd, str. 333-356.
2. Aristotel, (2003), *Politika*, BIGZ, Beograd
3. Backes, Uwe, (2003), „Entwicklung und Elemente des Extremismuskonzepts” <http://www.dvpw-extremismus.uni-bonn.de/dokumente/Backes-Begriffsgeschichte-03.html>
4. Backes, Uwe, (2007), „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present” *Central European Political Studies Review*, Vol. IX, Part 4, International Institut for Political Studies, Brno, pp. 242-262
5. Backes, Uwe, (2006), *Politische Extreme: Eine Wort – und Begriffsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
6. Benoа, Alen de, (2007), *Komunizam i nacizam: 25 oglеda o totalitarizmu u HH veku 1917-1989*, Centar za izučavanje Tradicije „Ukronija”, Beograd,

7. Blunčli, Johan, (1880), *Karakter i duh političkih partija*, Izdanje Čupičeve zadužbine, Beograd
8. Bodin, Jean, (2002), *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb
9. Valentini, Francesco, (1982), *Moderna politička misao*, Školska knjiga, Zagreb
10. Jaschke, Hans Gerd, (2006), *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
11. Jesse, Eckhard, (2011), „Extremismus” in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn
12. Konstan, Benžamen, (2000), *Principi politike i drugi spisi*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
13. Lipset, Semjor Martin, (1969), *Politički čovek*, Rad, Beograd
14. Lübbe, Hermann, (2004), „Enlightenment and terror: Historical-metaphysical prerequisites of totalitarian Democracy” in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, pp. 333-341.
15. Monteskje, Šarl, (2011), *O duhu zakona*, Zavod za udžbenike, Beograd
16. Monteskje, Šarl, (2004), *Razmatranja o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd
17. Mohler, Armin, (1991), *Der Nasenring. Die Vergangenheitsbewältigung vor und nach dem Fallder Mauer*, Munich
18. Rühle, Otto, (1939), ”The Struggle Against Fascism Begins with Struggle Against Bolshevism” in: *Living Marxism*, Vol. 4, No. 8, <http://www.marxists.org/archive/ruhle/1939/ruhle01.htm>
19. Simeunović, Dragan, (2009), „Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike”, *Srpska politička misao*, br. 2, Institut za političke studije, Beograd, str. 11-29.
20. Subotić, Milan, (2000), „Nacional-boljševizam': prilog istoriji pojma”, *Republika*, br. 238-239, http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2000/238-239/238_15.html
21. Talmon, Jacob, (1960), *The Origins of Totalitarian Democracy*, Frederick A Praeger Publishers, New York
22. Hürten, Heinz, (2004), ”Waldemar Gurian and the Development of the Concept of Totalitarianism” in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, pp. 40-49.
23. Ciceron, (2002), *Država*, Plato, Beograd
24. Schäfer, Michael, (2004), ”Luigi Struzo as a Theorist of Totalitarianism”, in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, pp. 21-30.
25. Šmit, Karl, (2001), *Politička teologija u Karl Šmit, Norma ili odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*, Filip Višnjić, Beograd

The History of the Concept of Extremism

Summary: In this work the author deals with the history of the concept of extremism, presuppositions of its development and ways how it is used. By doing so, the roots of the concept of extremism are traced back to ancient Greece and Aristotle's ethics of measure. After that we follow Aristotelian tradition to the French Revolution, which represents one of the key events in the history of extremism. Post-revolutionary period brought up the formation of the extremism concept in the circle of liberal bourgeoisie and in accordance with it the first definition of extremism. Also, during that period extremism more and more enters political speech in the same time supplanting the other notions such as ultrism. After that, the author moves on to analyze perceptions of extremism in "the age of extremes" between the two world wars. The last part of the paper is dedicated to the postwar development of extremism.

Key words: extremism, moderation, mixed conctitution, liberalism